

ПІДСУМКИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ. КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК ПРОТЯГОМ 1914–1921 рр.

1. Поразка та наслідки українського визвольного руху

Затиснутий між військовими силами російських ліворадикальних сил комуністів-більшовиків і російських монархістів — учасників білого руху, знехтуваний егоїстичними амбіціями великих європейських держав, український визвольний рух зазнав поразки. Разом із зовнішніми перешкодами були й внутрішні. Головною з них голова уряду УНР І. Мазепа визначив так: «Двохсотлітня московська неволя скалічила український народ: знищила його нормальну соціальну будову, підпорядковувала широкі українські маси культурним, господарським і політичним впливам російського суспільства, створила з українського народу сиру етнографічну масу несвідомих і неорганізованих робітників і селян».

Позбавлений власної національної свідомості, український народ у більшості виявився дезорієнтованим і розділеним між великою кількістю політичних сил, уключаючи й неукраїнські, саме тоді, коли для захисту від смертельного ворога мав проявити максимальну єдність.

Проте Українська революція не минула марно. Вона справила надзвичайно глибоке враження на суспільство. Насамперед вона посприяла зростанню національної свідомості народу та його політичних провідників. Величезна кількість учасників революції до 1917 р., які мали дуже нечіткі уявлення про Україну, наприкінці революції стали переконаними українськими патріотами.

Історичний факт

Показовою в цьому розумінні стала еволюція поглядів Н. Махна. У його останніх відозвах залунали ідеї захисту саме українського селянства й українського народу. Улітку 1921 р. він вивчав можливості походу в Східну Галичину на допомогу українському національному рухові. У своїх спогадах селянський ватажок виокремив тему перетворення «російської революції в Україні» на «українську революцію». «Українізацію» анархічного руху він став уважати своїм обов'язком і щиросердно шкодував, що не досить добре знав українську мову.

У роки революції народ швидко надолужував культурне відставання. Відбувся злет українського книговидання, література збагатилася десятками нових імен.

Національні та державотворчі процеси змусили більшовиків зробити важливі поступки українцям та Україні. З огляду на існування УНР, більшовики надали українцям право жити в складі автономної радянської

держави — Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР). Щоб не виглядати окупантами, вони українізували державно-партійний апарат, змушені були сприяти розвитку української культури, хоча й однобокому.

Історичне джерело

Виступаючи на X з'їзді партії російських комуністів, український більшовик В. Затонський зізнався: «Національний рух... був пробуджений революцією. Цього ми недовбачили, певним чином прогавили... Ми прогавили зростання національного руху... коли піднялося абсолютно природне почуття власної гідності в масах, і той селянин, який звик раніше дивитися на себе з презирством, дивитися з презирством на свою мужицьку мову тощо, почав підводити голову й вимагати значно більше того, що він вимагав раніше, при царизмі».

Революція надала новий імпульс ідеї соборності українців. Незважаючи на те що історичні обставини перешкодили реальному об'єднанню, ідея соборності України вже не піддавалася сумнівам ні в Україні, ні за її межами.

Позитивну роль відіграло й створення української політичної та трудової еміграції. Вона перетворилася на вагомий чинник розгортання національно-визвольної боротьби, уключення українства до світової спільноти, теоретичного обґрунтування української націоналістичної та державницької ідеології.

Наслідком революції стала історична пам'ять про самозречену боротьбу за незалежну Україну. Вона була джерелом натхнення для нових поколінь українських революціонерів.

На думку вченого

Українська революція зазнала поразки. Цей факт звичайно не окрилює українських патріотів, однак і самоприниження у зв'язку з цим недоречне. Відомий історик І. Лисяк-Рудницький з цього приводу писав: «Немає сорому в тому, щоб бути переможеним у боротьбі за свободу. Навпаки, така поразка може стати джерелом духовної основи, що з нього черпатимуть силу наступні покоління, продовжувачі цієї самої боротьби на новому історичному етапі».

2. Нові тенденції розвитку культури в 1914-1921 рр.

Визначальною умовою розвитку української культури стала опора на політичне відродження української нації. Після двох століть заборон і повного нехтування українська культура стала однією з найважливіших складових державної політики. Українські політики чітко усвідомлювали, що

культура — це обов'язкова складова державотворення, і лише та нація здатна утвердити себе політично, яка утвердить себе культурно.

Однією з тенденцій розвитку культури стала віра українців у власні сили. Це був час успішного подолання комплексу меншовартості, який прищеплювали українцям колонізатори.

Ліквідація станів, скликання селянських і військових з'їздів і рад, обрання до комітетів і комісій — загалом процеси демократизації — спонукали народ до здобуття знань, ознайомлення з надбаннями культури.

З поширенням сподівань на утвердження соціальної справедливості, соціального оновлення — звільнення людства від «інстинкту експлуатації», культура все більше сприймалася як засіб перетворення людини, набуття нею нової якості. Після варварства світової війни, російсько-більшовицької інтервенції, громадянської війни, червоного та білого терору, отаманщини культуру розглядали і як засіб очищення від скверни протистояння, войовничості, тваринних інстинктів.

Водночас в умовах зародження тоталітаризму культуру почали використовувати як інструмент насадження ідеологічних стереотипів, маніпулювання свідомістю.

Незважаючи на всі труднощі війни та революційного часу, завдяки подвижницькій діяльності українських митців, освітян, громадських і державних діячів, саме тоді було закладено основи українського культурного відродження.

Освіта. Надбання Центральної ради. Лідери національного руху первинною справою культурного поступу вважали створення національної системи освіти. Було відкрито три перші українські гімназії: імені Т. Шевченка, імені Кирило-Мефодіївського братства (коштом українського Товариства шкільної освіти) і гімназія на Шулявці (коштом товариства «Просвіта»). Приклад Києва почали наслідувати й інші українські міста.

У травні 1917 р. шкільна комісія Центральної ради розпочала запровадження української мови в усіх навчальних закладах. З цією метою вже влітку було організовано майже 100 місячних курсів для кількох тисяч учителів. У жовтні 1917 р. в Житомирі розпочав роботу Український учительський інститут.

За рішенням Генерального секретаріату освіти було створено робочу групу з написання україномовних підручників з української мови та літератури, історії, географії, математики, хімії, фізики й інших шкільних предметів.

У школах запроваджували виховні години, на яких учні ознайомлювалися з історією національно-визвольної боротьби, життям і діяльністю видатних українських гетьманів, проводили художні читання, концерти.

У справі побудови вищої школи було обрано два шляхи: українізацію наявних вищих шкіл і відкриття нових українських. 5 жовтня в Києві було відкрито Український народний університет.

Здобутки гетьманського уряду. Міністерство народної освіти, очолене відомим українським ученим і громадським діячем М. Василенком, зайнялося роботою з перетворення початкової школи на національну. У російськомовних гімназіях і реальних училищах запроваджували обов'язкове вивчення української мови й літератури, історії та географії України, було відкрито 40 нових гімназій, а 150 з 836 старих — українізовано.

У жовтні 1918 р. відкрито Кам'янець-Подільський державний університет. Першим його ректором став «невтомний вартовий українського відродження» Іван Огієнко. Одночасно були відкриті чотири нові інститути в Києві й Одесі, Український історико-філологічний інститут у Полтаві. Деякі навчальні заклади отримали статус державних. Так поступово формувалася національна школа, яка мала стати основою української державності.

Наука. Найдієвішою складовою культури в індустріальному суспільстві є наука. 14 листопада 1918 р. гетьман П. Скоропадський підписав закон про заснування Української академії наук (УАН). Академію було відкрито як державну установу (фінансувалася державою), але з автономним внутрішнім життям.

Історичний факт

Першими дійсними членами УАН (академіками) стали визначні українські вчені: Д. Багалій, А. Кримський, М. Петров, С. Смаль-Стоцький (історико-філологічний відділ); В. Вернадський, М. Кащенко, С. Тимошенко, П. Тутковський (фізико-математичний відділ); М. Туган-Барановський, Ф. Тарановський, В. Косинський, О. Левицький (соціально-економічний відділ).

Перше загальне засідання УАН відбулося 27 листопада 1918 р. На ньому президентом УАН був обраний усесвітньо відомий вчений В. Вернадський, а неодмінним секретарем — А. Кримський.

Мистецтво. Навесні 1917 р. за рішенням Центральної ради був заснований Український національний театр. Одночасно надавали фінансову допомогу професійним та аматорським театрам Києва й інших великих міст для постановки вистав видатних українських драматургів.

На сцені Українського національного театру ставили вистави акторські колективи мандрівного театру П. Саксаганського й «Молодого театру» Л. Курбаса. У січні 1920 р. розпочав самостійну театральну діяльність Г. Юра, заснувавши Театр імені І. Франка.

За гетьманування П. Скоропадського були створені Національний архів, Національний музей, Українська академія мистецтв, Національна галерея мистецтв, театри отримали державний статус.

Навесні 1918 р. в столиці було засновано Українську національну оперу під керівництвом М. Садовського.

У 1918 р. був створений Український державний симфонічний оркестр імені М. Лисенка та 27 національних професійних музично-хорових колективів у губернських і повітових центрах.

У січні 1919 р. за безпосереднім дорученням С. Петлюри була заснована Українська музична капела під керівництвом О. Кошиця. Капела дуже багато зробила для популяризації українського музичного мистецтва у світі. Вона гастролювала й мала тріумфальний успіх у більшості країн Європи, Нового Світу. Проте повернутися в Україну «посланцеві Петлюри» радянський уряд заборонив.

Того ж року в Києві була відроджена капела кобзарів.

Наступного року з'явилася Державна українська мандрівна капела «Думка». У 1920 р. була створена перша хорова капела під керівництвом учня М. Лисенка композитора К. Стеценка. Згодом була створена й друга капела. Вони обидві багато гастролювали, переважно в Лівобережній Україні.

Олександр Кошиць

На розвитку українського хорового співу глибоко позначилася творчість видатного українського композитора М. Леонтовича — відомого учня М. Лисенка, автора широковідомих обробок українських народних пісень для хору — «Щедрик», «Дударик», «Женчикок-Бренчикок», «Гаю, гаю, зелен розмаю», «Козака несуть», «Ой, зійшла зоря», народно-фантастичної опери

«На русалчин Великдень». Життя надзвичайно талановитого композитора було злочинно обірване кулею чекіста.

Уже влітку 1917 р. Генеральний секретаріат освіти розгорнув діяльність з організації виставок українського образотворчого мистецтва та музеїв. Результатом цих зусиль стало відкриття восени 1917 р. Української національної картинної галереї. До її фондів були зібрані полотна найкращих українських і західноєвропейських майстрів. Подібні виставки або галереї було створено в Харкові, Катеринославі, Полтаві, Чернігові. Також організовано виставки художнього розпису кераміки, вишивки, народного одягу, тканих килимів тощо.

Микола Леонтович

Незважаючи на буремні події революції, громадянської війни й окупації, українські художники продовжували свою роботу. Протягом цього часу з'являються такі відомі роботи, як «Запорожці обідають» (1919) М. Самокиша, «Молохвійни» (1917 та 1919 рр.) О. Новаківського, «Осінній мотив» (1918) А. Маневича, «Маки й волошки» (1919) П. Холодного та багато інших.

Щоб підтримувати й розвивати українське мистецтво, у листопаді 1918 р. було створено Українську академію мистецтв. Одним з її засновників став О. Мурашко — художник з європейським іменем. «Утворити ґрунт для рідного самобутнього мистецтва, випустити з майстерень академії на арену мистецтва нові, молоді сили, пройняті національним духом» — такими були плани художника, життя якого обірвала рука невідомого вбивці.

Улітку 1917 р. в Києві був заснований Український національний музей. Протягом 1917-1919 рр. подібні музеї були відкриті й у більшості міст в Україні: 10 центральних, 37 губернських, по кілька десятків повітових і волосних музеїв.

На добу революції припадає злет творчості видатного українського графіка початку ХХ ст. Г. Нарбута (1886-1920). Художник досконало оволодів арсеналом декоративних засобів старої української графіки й виробив

власний оригінальний стиль, створивши «Українську абетку» (1917), перші українські банкноти.

Г. Нарвут. Еней з військом. 1919 р.

Лебединою піснею вже серйозно хворого митця став класичний зразок графічної ілюстрації «Еней з військом» (1919). Автор органічно поєднав мотиви часів античності й українського бароко, зігрівши композицію доброзичливо-жартівливим та одночасно замилювано-захопленим ставленням до своїх героїв.

3. Релігійне життя

Лютнева революція 1917 р., розгортання українського національно-політичного руху посприяли поживленню й церковно-громадського руху. Його сенсом стали демократизація та відродження національних засад церковного життя. Українських священиків надихав приклад Грузинської православної церкви, яка після зречення царя проголосила себе автокефальною.

В Україні ставили вимоги запровадити в церковному вжитку українську мову, виборність духівництва, залучити до вирішення церковних справ церковні парафії, позбавити єпископат самовладства, властивого для Російської православної церкви.

Проведений у квітні 1917 р. Київський єпархіальний з'їзд духівництва та мирян прийняв радикальну ухвалу: «В автономній Україні повинна бути незалежна від Синоду Українська церква», а все духовенство, уключаючи єпископів, «повинне обиратися мирянами та кліром».

Наступного місяця було створено «Братство Воскресіння Христа», яке поширювало серед українців ідею скликання Всеукраїнського церковного Собору, заснування Української автокефальної православної церкви та розрив зв'язків з Московським патріархатом. Фактичним головою братства став

протоієрей Василь Липківський. З цією ж метою було створено Всеукраїнську православну церковну раду (ВПЦР) - демократичну організацію за участі представників церкви (одна третина) і мирян (дві третини від загальної чисельності).

ВПЦР неодноразово зверталася до київського митрополита Михаїла, щоб єпископат РПЦ допоміг утвердитися українському церковному рухові. Однак той категорично відмовив і вимагав «розкаяння за негідні наміри». Ідею собору не підтримав жоден із тодішніх єпископів РПЦ, які проповідували на території України. Майже всі вони були росіянами за походженням і не співчували українському церковному руху, тим більше, що він ставив за мету й подолання всевладдя вищого кліру, наближення його до пастви.

4. Культурно-освітня діяльність громадських організацій

Разом із державою чинником розвитку культури стали громадські й кооперативні організації. Надзвичайно важливу роль у цій справі відіграло відроджене товариство «Просвіта». 20 вересня 1917 р. на I Всеукраїнський з'їзд «Просвіти» з'їхалося понад 4000 делегатів з України, Кубані, Бессарабії, Дону.

Громадська робота зосередилася на позашкільній освіті, видавництві підручників та українознавчої літератури. Видання літератури для школярів розпочало Товариство шкільної освіти, засноване й кероване І. Стешенком. Над цим же працювало видавництво «Українська школа», очолене С. Русовою та С. Черкасенком.

Робота окремих видавництв вражала своїми масштабами. Так, товариство «Час» видавало підручники накладом до 250 тис. примірників.

Громадські кооперативні організації своїми силами й коштами створювали мережі безкоштовних бібліотек-читалень. Найпомітнішу роль у цій справі відігравали книгозбірні й бібліотеки товариства «Просвіта», кількість яких досягнула 5 тис.

Незважаючи на вкрай важкі матеріальні умови, протягом 1914-1921 рр. українська культура отримала потужний імпульс для розвитку, досягнула нових успіхів.